विद्या भवन बालिका विद्यापीठ

शक्ति उत्थान आश्रम लखीसराय

विषय संस्कृत दिनांक 17-04-2021

वर्ग सप्तम शिक्षक राजेश कुमार पाण्डेय

एन॰ सी॰ ई॰ आर॰ टी॰ पर आधारित

यण् संधि (इकोऽयणचि, संस्कृत व्याकरण

यण् संधि -

'इको यणचि' सूत्र द्वारा संहिता के विषय में अच् (स्वर) परे रहने पर 'इक्' के स्थान पर 'यण' होता है। माहेश्वर सूत्र के अनुसार 'इ/ई, उ/ऊ, ऋ/ॠ , लु'_ये वर्ण 'इक्' वर्ण कहलाते हैं। इसी प्रकार 'य, व, र, ल'–इन वर्गों को 'यण' वर्ण कहते हैं। अतः इक् वर्गों के स्थान पर जहाँ क्रमशः यण वर्ण होते हैं, वहाँ 'यण् सन्धि' होती है। इनके क्रमशः

यण् संधि के चार नियम होते हैं!

यण संधि के उदाहरण -

(अ) इ/ई + अच् = य् + अच्

अति + उत्तमः = अत्युत्तमः

इति + अत्र = इत्यत्र

इति + आदि = इत्यादि

इति + अलम् = इत्यलम्

यदि + अपि = यद्यपि

प्रति + एकम् = प्रत्येकम्

नदी + उदकम् = नध्युदकम्

स्त्री + उत्सवः = स्त्र्युत्सवः

सुधी + उपास्यः = सुध्युपास्यः

(आ) उ/ऊ + अच् - व + अच्

अनु + अयः = अन्वयः

सु + आगतम् = स्वागतम्

मधु + अरिः = मध्वरिः

गुरु + आदेशः = गुर्वादेशः

साधु + इति = साध्विति

वधू + आगमः = वध्वागमः

अनु + आगच्छति = अन्वागच्छति

(इ) ऋ/ॠ + अच् = अच्

पितृ + ए = पित्रे

मातृ + आदेशः = मात्रादेशः

धातृ + अंशः = धात्रंशः

मातृ + आज्ञा = मात्राज्ञा

भ्रातृ + उपदेशः = भ्रात्रुपदेशः

मातृ + अनुमतिः = मात्रनुमतिः

सवितृ + उदयः = सवित्रुदयः

पितृ + आकृतिः = पित्राकृतिः

(ई) लु+अच् - लु+अच्।

लृ + आकृतिः = लाकृतिः

ल + अनुबन्धः = लनुबन्धः

लृ + आकारः = लाकारः

लृ + आदेशः = लादेशः